

ความยากจนแรงผลักดันสู่การเป็นชุมชนสวัสดิการ*

จิรัชยา เจียวกัก ** นวพล แก้วสุวรรณ ***

(วันที่รับบทความ: 9 พฤษภาคม 2563; วันที่แก้ไขบทความ: 14 มกราคม 2564; วันที่ตอบรับบทความ: 18 มกราคม 2564)

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่ออธิบายความเป็นมาของสวัสดิการชุมชนที่เกิดขึ้นจากทุนทางสังคม โดยเริ่มต้นจากความยากจนของคนในชุมชน ก่อเกิดเป็นความเห็นอกเห็นใจ และการพยายามดิ้นรนเอาตัวรอดของคนในชุมชน อาศัยความสัมพันธ์ของคนในชุมชน มีกระบวนการการมีส่วนร่วมกับทุนทางสังคม มาเป็นระบบการช่วยเหลือเกื้อกูลกันของคนในชุมชน ซึ่งเป็นดำเนินการและพัฒนาให้เกิดความมั่นคงในชุมชนจากการระเบิดจากภายใน สู่การเป็นรูปแบบของสวัสดิการชุมชนที่มีลักษณะเฉพาะของแต่ละชุมชน มีวิธีการที่หลากหลายไม่จำกัดรูปแบบ ซึ่งเป็นการดูแลให้คนในชุมชนได้รับสวัสดิการ ตั้งแต่ “เกิดจนกระทั่งถึงตาย” จึงเป็นการช่วยเหลือที่เน้นความสัมพันธ์เริ่มจากการพึ่งตนเองกันคนในชุมชน นับได้ว่าเป็นการช่วยเหลือที่มากกว่าเงินหรือวัตถุ ส่วนบางชุมชนมีรูปแบบกองทุนสวัสดิการชุมชนที่เน้นการออมเพื่อเป็นกองทุนมากกว่ากองทุน ทำให้ทุกคนในชุมชนนั้นต่างก็เป็นผู้ให้และผู้รับพร้อม ๆ กัน ซึ่งเป็นการ “ให้อย่างมีคุณค่า รับอย่างมีศักดิ์ศรี” ด้วยสวัสดิการชุมชนที่เป็นการสร้างหลักประกันความมั่นใจแก่คนในชุมชน

คำสำคัญ: ความยากจน, ทุนทางสังคม, สวัสดิการชุมชน

* บทความวิชาการ, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, 2563

** อาจารย์ ดร., สาขาวิชาพัฒนาสังคม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, E-mail: jirachaya.j@psu.ac.th

*** อาจารย์ ดร., สาขาวิชาการจัดการสารสนเทศ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, E-mail: nawapon.k@psu.ac.th

The causes of poverty toward community welfare *

Jirachaya Jeawkok ** Nawapon Kewsuwan ***

(Received: May 9, 2020; Revised: January 14, 2021; Accepted: January 18, 2021)

Abstract

This article aims to explain the history of community welfare that arises from social capital. It starts with poverty in the community, sympathy for and the struggle for survival of the community. Community welfare is a relationship of people in the community, using the process of participation in social capital as a support for the people in the community. Which is implemented and developed to secure the community from "Explosion from Within" to a form of community welfare that is unique to each community. There are many non-specific ways to help people in the community receive benefits from "Born to death" is therefore a relationship-oriented aid, beginning with self-reliance in the community. It is more help than money or objects. Some communities have a form of community welfare funds that focus on saving as a merit rather than a fund. As a result, everyone in that community is both a giver and a receiver, which is "a valuable giving Receive with dignity "with the community welfare which is considered as a guarantee for the confidence in the community.

Keywords: Poverty, Social Capital, Community welfare

* Academic Article, Faculty of Humanities and Social Sciences, Prince of Songkla University, 2020

** Lecture, Dr., Social Development Program, Faculty of Humanities and Social Sciences, Prince of Songkla University, E-mail: jirachaya.j@psu.ac.th

*** Lecture, Dr., Information Management Program, Faculty of Humanities and Social Sciences, Prince of Songkla University, E-mail: nawapon.k@psu.ac.th

บทนำ

จากรายงานแห่งสหประชาชาติโครงการพัฒนามนุษย์ ได้กล่าวถึงระดับความยากจนที่มีความเสี่ยงที่จะทำให้เกิดความยากจนดูเหมือนว่าจะเพิ่มขึ้น และเกิดช่องว่างระหว่างคนจนและคนยากจน ถือเป็นความตกต่ำในหลายประเทศของโลก ขณะที่การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในประเทศไทย มีความเจริญก้าวหน้า สามารถแข่งขันในเวทีโลก โดยการพัฒนาแบบทุนนิยมมาปรับใช้ให้เหมาะสมกับบริบทของประเทศ นำไปสู่ความทันสมัย ขณะที่ยุคโลกาภิวัตน์มีผลกระทบต่อความเป็นอยู่ของคนไทย นำมาซึ่งค่านิยมที่มุ่งวัตถุ และมุ่งความสะดวกสบายรวดเร็ว หากสังคมไทยปราศจากภูมิคุ้มกันที่ดีจะก่อให้เกิดความเสื่อมถอยทางวัฒนธรรม และความสัมพันธ์ที่ดีซึ่งเป็นรากฐานของความสุข ความมั่นคงและความเข้มแข็งของชุมชน ฉะนั้นการพัฒนาสังคมไทยให้เกิดการเรียนรู้อย่างสร้างสรรค์สามารถปรับตัวให้ทันกับการเปลี่ยนแปลง พร้อมเผชิญสิ่งใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นอย่างรู้เท่าทัน โดยใช้ทุนทางสังคมเป็นที่ยอมรับขององค์กรพัฒนาระหว่างประเทศว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการเติบโตทางเศรษฐกิจและการพัฒนาที่ยั่งยืน

การแก้ปัญหาในยามที่เกิดวิกฤติทางเศรษฐกิจและสังคม ที่ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติและทุนทางเศรษฐกิจมีข้อจำกัด (สุพิศรา คงขำ, 2561) การแก้ปัญหาและฟื้นฟูให้คนไทยและสังคมไทยกลับมามีฐานะเดิมได้จำเป็นต้องอาศัยทุนทางสังคมช่วยสนับสนุน การที่สังคมไทยยังคงดำรงอยู่ได้เนื่องจากมีทุนทางสังคมมากมายเป็น โครงข่ายรองรับที่มีความเชื่อมโยงแน่นหนา อยู่บนพื้นฐานเอกลักษณ์ความเป็นไทยที่มีจุดเด่นหลายประการ เช่น การมีสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์รวมจิตใจของคนทั้งชาติ มีระบบเครือญาติและชุมชนที่เข้มแข็งบนพื้นฐานวัฒนธรรมที่เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีน้ำใจไมตรี หากประเทศไทยสามารถนำทุนทางสังคมที่มีอยู่มาอนุรักษ์ ฟื้นฟู พัฒนาและต่อยอดใช้ประโยชน์ได้อย่างเหมาะสมแล้ว จะพัฒนาคนในชาติให้มีความสุข ประเทศชาติมีความสมดุลและเกิดความยั่งยืน (โกวิท พวงงาม, 2553) การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมที่ผ่านมา ส่งผลให้ประเทศไทยมีความเจริญก้าวหน้า สามารถแข่งขันในเวทีโลก โดยนำแนวคิดการพัฒนาตามกระแสที่เกิดขึ้นในประเทศต่าง ๆ คือ การพัฒนาแบบทุนนิยมมาปรับใช้ให้เหมาะสมกับบริบทของประเทศ นำไปสู่ความทันสมัย ในส่วนภาคประชาชนในหลาย ๆ พื้นที่ของประเทศไทยก็ได้มีการนำทุนทางสังคมมาจัดสวัสดิการโดยชุมชนเอง ที่เรียกกันว่า “สวัสดิการชุมชน” ซึ่งเป็นระบบการช่วยเหลือเกื้อกูลกันของคนในชุมชนมีรูปแบบ และวิธีการที่หลากหลายเป็นการดูแลให้คนในชุมชนได้รับสวัสดิการ ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย (กุลวดี โรจน์ไพศาลกิจ, 2550) นับว่าเป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลที่เริ่มจากการพึ่งตนเองก่อน เป็นการช่วยเหลือที่มากกว่าเงินหรือวัตถุ แต่เน้นความสัมพันธ์ที่ดี การมีน้ำใจการไว้ใจซึ่งกันและกัน การมีกองทุนสวัสดิการชุมชนเป็นการสร้างการออมเพื่อการให้เป็นกองทุนมากกว่ากองทุน ทุกคนต่างเป็นผู้ให้และผู้รับ เป็นการ “ให้อย่างมีคุณค่า รับ

อย่างมีศักดิ์ศรี” การช่วยเหลือที่แผ่ไปถึงผู้ทุกข์ยากและผู้ด้อยโอกาสในชุมชน สวัสดิการชุมชนถือว่าเป็นการสร้างหลักประกันเพื่อความมั่นคงแก่คนในชุมชน (สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน, 2552) ต่างจากระบบประกันสุขภาพวิชาชีพ ที่ให้ความสำคัญกับระบบสมาชิกและการได้รับประโยชน์ต่างเบียดเบียน

สวัสดิการชุมชนมีการจัดสวัสดิการสังคมจากฐานทรัพยากรเป็นการจัดสวัสดิการเพื่อทุกคนเน้นการสร้างความมั่นคงทางด้านอาหาร การจัดสวัสดิการจากฐานวัฒนธรรมได้แก่การเกื้อกูลและช่วยเหลือเครือญาติ การเกื้อกูลของระบบอุปถัมภ์ และการจัดการของศาสนสถาน การจัดสวัสดิการจากฐานงานพัฒนา ชุมชนรับเอารูปแบบจากภายนอกเข้าไปดำเนินการในชุมชน กิจกรรมบางอย่างริเริ่มทำกันเองในชุมชน กิจกรรมบางอย่างก็ได้รับการสนับสนุน การจัดตั้งเบื้องต้นจากองค์กรภายนอก ทั้งภาครัฐและเอกชน เช่น การจัดกลุ่มอาชีพ การจัดกลุ่มออมทรัพย์และการจัดกลุ่มกองทุนพัฒนาอาชีพ เป็นต้น (ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, 2546) จะเห็นได้ว่า สวัสดิการชุมชนนั้นมาจากฐานคิดเดียวกัน คือ ฐานคิดที่ต้องการที่จะสร้างหลักประกันเพื่อความมั่นคงร่วมกันของคนในชุมชน สร้างกระบวนการในการจัดการตนเอง อยู่ร่วมกันอย่างพึ่งพิง อันเป็นทุนทางสังคมของชุมชนที่มีอยู่เดิม เป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ที่โยงใยวิถีชีวิตผู้คนเข้ากับธรรมชาติ ความเชื่อ ศาสนา วัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นกระบวนการที่ไม่ได้มองเรื่องเงินเพียงอย่างเดียว แต่หมายถึงการดูแล เอื้อเพื่อต่อกัน รวมถึงการร่วมสร้างระบบหลักประกันความมั่นคงของชีวิต เพื่อความอยู่ดีมีสุขของคนในชุมชนและสังคม มุ่งฟื้นฟูชุมชนให้มีการอยู่ร่วมกันด้วยความเอื้ออาทร พึ่งพาอาศัยและช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติและคนกับวัฒนธรรมตามหลักศาสนาและภูมิปัญญาของท้องถิ่นตั้งแต่เกิดจนตาย

บทความนี้ได้วางกรอบของเนื้อหาที่ต้องการอธิบายทุนทางสังคมที่จะส่งผลต่อการเกิดสวัสดิการชุมชน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้จากงานศึกษาเกี่ยวกับสวัสดิการชุมชนและเรื่องอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งจะเป็ข้อมูลพื้นฐานที่คาดว่าจะเป็ประโยชน์สำหรับการวิจัยและการขับเคลื่อนขบวนการสวัสดิการชุมชนในประเทศไทยต่อไป

ความยากจนจุดเริ่มต้นของการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน

แนวคิดความยากจนในประเทศไทยเกิดขึ้นหลังจากเกิดวิกฤติเศรษฐกิจเมื่อปี พ.ศ. 2540 วิกฤติเศรษฐกิจส่งผลให้แนวคิดของนักวิชาการที่มีแนวคิดแบบทวนกระแส เกิดการวิเคราะห์ปัญหาความยากจนว่าเป็นปัญหาเชิงโครงสร้างได้รับการยอมรับมากขึ้น ตัวอย่างของนักคิดและนักวิชาการในกลุ่มนี้คือนายแพทย์ประเวศ วะสี ซึ่งมองว่า ปัญหาของคนจนเป็นปัญหาทางโครงสร้างที่ลึกมาก ทรรศนะหรือทฤษฎีของสังคมเป็นโครงสร้างทางสังคมที่ลึกที่สุด สังคมไทยถูกหล่อหลอมกันมาให้เป็นสังคมที่ดูหมิ่นคนจน (ขัตติยา กรรณสูต และคณะ, 2546) แต่ในขณะเดียวกัน ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (2546) ได้ทำการสังเคราะห์

ผลการวิจัยของ “โครงการพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและผู้ด้อยโอกาสในสังคม” ว่าความยากจนเกิดจากปัจจัยสำคัญ 4 ประการ คือ (1) ค่านิยมและพฤติกรรมส่วนบุคคล (2) การเข้าถึงปัจจัยการผลิตหรือทรัพยากรธรรมชาติ (3) ความสัมพันธ์ที่ไม่เสมอภาคทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง (4) การเข้าไม่ถึงระบบสวัสดิการสังคม การมองปัญหาความยากจนเช่นนี้เป็นการมองที่ผสมผสานการวิเคราะห์แบบปัจเจกซึ่งเน้นที่พฤติกรรมของคนที่มองในระดับ โครงสร้าง หรือการมองที่ระบบซึ่งเป็นอุปสรรคต่อคนจน

จึงสรุปได้ว่า แนวคิดเกี่ยวกับความยากจนมีลักษณะที่มองความยากจนหลากหลายมิติ คนจนจึงหมายถึง (1) ผู้ที่จนทรัพย์สิน มีรายได้น้อย หรือมีรายได้ในระดับที่ไม่สามารถสนองความต้องการพื้นฐานที่จำเป็นขั้นต่ำสำหรับอาหารที่มีคุณค่า ที่อยู่อาศัย และเครื่องอุปโภค บริโภค ที่เหมาะสมกับการดำรงชีวิตที่มีคุณค่าในเกณฑ์มาตรฐาน (2) ผู้ที่จนอำนาจ หรือมีอำนาจต่อรองทางการเมืองและสังคมต่ำกว่าคนอื่น รวมทั้งคนที่สังคมมีอคติหรือกีดกันไม่ให้ได้รับสิทธิเสมอภาค เช่น ชนชาติส่วนน้อย คนอยู่ชนบทห่างไกล คนที่มีอาชีพที่สังคมถือว่าต่ำต้อย (3) ผู้ที่จนโอกาสถูกกีดกัน เบียดขับให้อยู่วงนอกสุดของการได้รับบริการขั้นพื้นฐานทางการศึกษา สาธารณสุข และบริการต่าง ๆ ที่ไม่ทัดเทียม เช่น คนพิการ คนชรา เด็กเร่ร่อน (4) ผู้ที่จนศักดิ์ศรี หรือถูกดูถูกเหยียดหยาม ไม่ได้ได้รับความเชื่อถือจากคนรอบข้าง ไม่มีใครอยากคบหาสมาคม และต้องยอมทำอาชีพที่ไม่เคารพศักดิ์ศรีของตน ดังนั้น แนวทางในการแก้ปัญหาความยากจนตามแนวคิดที่มีลักษณะตามมติดังกล่าว ทั้ง 4 มิติจึงมีความซับซ้อนที่ขึ้นอยู่กับสภาพปัญหาในแต่ละกลุ่มในส่วนของ การสร้างรายได้ให้แก่คนจนก็เป็นแนวทางหนึ่งที่สามารถช่วยพยุงความจนไว้ได้ในระดับหนึ่ง แต่ไม่ใช่เพียงแนวทางเดียวดังเช่นในอดีตที่ผ่านมา แต่มีการปรับเปลี่ยนแนวทางในการเยียวยา หรือให้การช่วยเหลือผ่านองค์กร ชุมชน หรือแม้แต่กลุ่มบุคคล โดยอาศัยกระบวนการความร่วมมือและสร้างการมีส่วนร่วมผ่านเครือข่ายหลาย ๆ ฝ่ายในสังคมเพื่อหาแนวทาง หรือวิธีการที่เหมาะสมในการแก้ไขปัญหาความยากจนที่เกิดขึ้น สำหรับบทความนี้เสนอทางเลือกและให้ความสำคัญกับสวัสดิการชุมชน ซึ่งผู้เขียนคิดว่าน่าจะเป็นแนวทางที่ช่วยให้คนจนและคนด้อยโอกาสในชุมชนมีหลักประกันขั้นพื้นฐานที่จะดำรงชีวิตได้โดยไม่ต้องเผชิญกับความยากลำบากมากนัก และเป็นการสร้างเงื่อนไขให้เกิดความร่วมมือในการพัฒนาตนเองเพื่อชีวิตที่มั่นคงต่อไป

การมีส่วนร่วมของประชาชนในการแก้ปัญหาคความยากจน

ปัจจุบันปัญหาด้านเศรษฐกิจและสังคมมีความซับซ้อน และการพัฒนาอย่างยั่งยืนต้องอาศัยกระบวนการความร่วมมือและการมีส่วนร่วมของหลายฝ่ายในสังคม เพื่อแก้ไขปัญหาความยากจน ซึ่งจะทำได้สามารถสนองความต้องการพื้นฐานที่จำเป็น ในขณะที่เดียวกันภาคประชาชนก็ได้เติบโตอย่างมีศักยภาพและมีความต้องการที่จะมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย แผนงานและโครงการของรัฐ อีกทั้งภาครัฐเองมีขีดความสามารถจำกัดจำเป็นต้องเปิดโอกาส และส่งเสริมสนับสนุนให้ชุมชนและสังคมได้มีส่วนร่วมเข้ามาแก้ไขปัญหาได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยจัดกระบวนการหรือกลไกการบริหารจัดการของรัฐที่เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา จัดทำแผน และดำเนินการแก้ไขปัญหาของชุมชน สนับสนุนให้มีคณะกรรมการของประชาชนในชุมชนและท้องถิ่นให้ร่วมคิด ร่วมทำงาน และเรียนรู้ประสบการณ์ความรู้ความสามารถซึ่งกันและกัน เกิดเป็นเครือข่ายความร่วมมือในการแลกเปลี่ยนความรู้ความเข้าใจในการพัฒนาต่าง ๆ ซึ่งวิธีปฏิบัติดังกล่าวเป็นระบบที่เป็นอยู่ในปัจจุบันส่งผลให้ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างสมบูรณ์ ซึ่งภาครัฐเป็นฝ่ายสนับสนุนในด้านมาตรการ และงบประมาณ ซึ่งมีนักวิชาการหลายท่านได้เสนอความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนได้ ดังนี้ บัวพันธ์ พรหมพักพิง (2547) ได้ให้ความหมายการมีส่วนร่วมของประชาชน คือการให้ประชาชนเป็นผู้คิดค้นปัญหา เป็นผู้นำทุกอย่าง ซึ่งไม่ใช่การกำหนดภายนอกแล้วให้ประชาชนเข้าร่วมต้องเป็นเรื่องที่ประชาชนคิดเอง โดยแบ่งการมีส่วนร่วมออกเป็น 5 ขั้นตอน คือ การมีส่วนร่วมการค้นหาปัญหา และจัดลำดับความสำคัญของปัญหาร่วมในการวิเคราะห์ถึงสาเหตุและที่มาของปัญหาร่วมในเลือกวิธีการ และวางแผนร่วมกันในการแก้ปัญหา ร่วมในการดำเนินงานตามแผนและร่วมในการประเมินผล วิเคราะห์ปัญหาอุปสรรค และปัจจัยที่มีส่วนทำให้เกิดผลสำเร็จ และหมายถึง การเข้าร่วมอย่างกระตือรือร้น และมีพลังของประชาชนในการตัดสินใจ เพื่อกำหนดเป้าหมายของสังคมจัดทรัพยากร เพื่อให้บรรลุเป้าหมายนั้น และเป็นการปฏิบัติตามแผนการหรือโครงการต่าง ๆ ในขณะที่ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2546) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมในลักษณะที่เป็นกระบวนการของการพัฒนาว่า ประชาชนมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงสิ้นสุดโครงการ โดยที่โครงการพัฒนาดังกล่าวจะต้องมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชน โดยกระบวนการมีส่วนร่วมมีทั้งหมด 5 ขั้นตอน ดังนี้ ขั้นตอนที่ 1 มีส่วนร่วมในขั้นตอนการริเริ่มการพัฒนา ซึ่งเป็นขั้นตอนที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการค้นหา วิเคราะห์สาเหตุของปัญหาภายในชุมชน ตลอดจนมีส่วนร่วมในการกำหนดความต้องการของชุมชน และจัดลำดับความสำคัญของความต้องการ ขั้นตอนที่ 2 มีส่วนร่วมในขั้นตอนการวางแผนการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ประชาชนร่วมกำหนดนโยบายและวัตถุประสงค์ของโครงการ กำหนดวิธีการและแนวทางการดำเนินงานตลอดจนการ

ระดมทรัพยากรร่วมกัน ขั้นตอนที่ 3 มีส่วนร่วมในขั้นตอนการดำเนินการพัฒนา เป็นขั้นตอนการนำแผนงานที่ได้ไปร่วมทำหรือแบ่งงานรับผิดชอบ เพื่อให้เป็นไปตามแผนหรือเป้าหมายที่วางไว้ ขั้นตอนที่ 4 มีส่วนร่วมในขั้นการรับผลประโยชน์จากการพัฒนาซึ่งเป็นที่พึงวัตถุและจิตใจ และเกิดการเรียนรู้จากการร่วมคิดร่วมทำ และสร้างความสัมพันธ์ระหว่างภาคีเครือข่ายที่เอื้ออาทรต่อกัน และขั้นตอนที่ 5 มีส่วนร่วมในขั้นการประเมินผลการพัฒนา เป็นขั้นที่ประชาชนเข้าร่วมประเมินว่า การพัฒนาที่ได้กระทำไปแล้วนั้นสำเร็จตามวัตถุประสงค์เพียงใด อาจเป็นการประเมินย่อย ประเมินตามระยะ ๆ หรือกระทำในรูปของการประเมินผลรวม เพื่อปรับปรุงพัฒนาให้ดีขึ้น (วริษฐา แก้วเกตุ, 2550)

ในขณะที่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตั้งแต่ฉบับที่ 9 เป็นต้นมา ถึงฉบับที่ 11 ส่งต่อไปยังแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 12 ได้ให้ความสำคัญกับการสร้างชุมชนเข้มแข็งให้เป็นพลังร่วมทางสังคมในการสนับสนุนการพัฒนา และพร้อมรับผลประโยชน์จากการพัฒนา โดยส่งเสริมการประกอบอาชีพของผู้ประกอบการระดับชุมชน ส่งเสริมให้ชุมชนจัดสวัสดิการและบริการในชุมชน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2559) โดยหลักการดังกล่าวประกอบด้วย การคำนึงถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการวางแผน เพื่อสนองเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญมาตรา 76 และนโยบายรัฐบาล รวมทั้งเป็นการสร้างความต่อเนื่องจากกระบวนการทำแผนฯ ฉบับที่ 8 ตั้งอยู่บนพื้นฐานการจัดทำวิสัยทัศน์ที่ร่วมกันคิด ร่วมกันทำของสังคมไทย ในอีก 20 ปีข้างหน้า และในส่วนของปรัชญาการพัฒนาหรือแนวคิดหลักยังคงให้ “คน” เป็นศูนย์กลางของการพัฒนาโดยนำปรัชญา “เศรษฐกิจพอเพียง” มาเป็นพื้นฐานการพัฒนาทุกเรื่อง ดังนั้น ความสำคัญของการมีส่วนร่วมจึงอยู่ที่ความต่อเนื่องของกระบวนการตั้งแต่เริ่มต้นค้นหาปัญหา ร่วมวางแผน ร่วมกำหนดสิ่งที่พึงปรารถนา หรือสิ่งที่ต้องการจะเป็นสามารถติดตามและประเมินผลได้

จากที่กล่าวมาข้างต้น อาจสรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมหมายถึง การที่บุคคล กลุ่มองค์กร ชุมชน จากทุกภาคฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ซึ่งเป็นทั้งผู้มีส่วนร่วมได้ส่วนเสีย โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาคประชาชน มีความต้องการและมีเป้าหมายเดียวกัน เข้ามาร่วมทำกิจกรรมพัฒนาด้วยความรู้สึก เป็นเจ้าของร่วมกัน การมีส่วนร่วมของคนในชุมชนเอง ช่วยให้เกิดการพัฒนาชุมชนขึ้น ๆ ให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นด้วยเหตุผล 4 ประการ คือ ประการแรก การมีส่วนร่วมในการกำหนดความจำเป็นพื้นฐาน ช่วยให้อุปกรณ์ที่ถูกต้องทางด้านเศรษฐกิจสังคม ได้มีโอกาสแสดงสิ่งที่ตนเองต้องการต่อผู้จัดทำนโยบายการพัฒนา และมีโอกาสได้รับการพัฒนายกระดับฐานะให้สูงขึ้น หลุดพ้นจากการถูกเอาเปรียบ ประการที่สอง การมีส่วนร่วมของประชาชนช่วยให้รัฐบาลสามารถระดมทรัพยากรในท้องถิ่น เช่น ความรู้ และแม้แต่ที่ดินและทุนที่ต้องใช้ในโครงการพัฒนา ประการที่สาม การมีส่วนร่วมของประชาชนช่วยปรับปรุงกระจายสินค้าและบริการตลอดจนการกระจาย

รายได้ให้ดีขึ้น และการมีชีวิตสาธารณะที่มีสุขภาพดี ประการสุดท้าย การมีส่วนร่วมของประชาชนช่วยสนองความต้องการทางจิตวิทยาของประชาชนจากการที่ได้อิทธิพลในการตัดสินใจดำเนินงานที่มีผลกระทบต่อชีวิต และการงาน ที่สำคัญในการจัดสวัสดิการชุมชน ควรให้ประชาชนมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน ตั้งแต่ร่วมคิด ร่วมแสดงความคิดเห็น ร่วมตัดสินใจ ร่วมแก้ไขปัญหา และร่วมรับผลประโยชน์ ดังนั้น การเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดสวัสดิการ ย่อมแสดงให้เห็นถึงความตระหนัก ในความเป็นเจ้าของ การมีจิตสำนึกร่วม ซึ่งจะส่งผลให้การดำเนินงานบรรลุตามวัตถุประสงค์ และสามารถตอบสนองความต้องการของบุคคล จนเกิดความพึงพอใจในที่สุด

ทฤษฎีสังคมในการผลักดันให้ยั่งยืน: นัยยะของทุนทางสังคม

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้ศึกษาแนวความคิดและองค์ประกอบของทุนทางสังคม ตลอดจนกำหนดตัวชี้วัดเพื่อแสดงให้เห็นความมั่งคั่งของทุนทางสังคม โดยกำหนดว่า “ทุนทางสังคม เกิดจากการรวมตัว ร่วมคิด ร่วมทำ บนฐานของความไว้วางใจ เชื่อใจ สายใยผูกพัน และวัฒนธรรมที่ฝังผ่านระบบความสัมพันธ์ที่สะสมในลักษณะเครือข่าย องค์ประกอบหลัก ได้แก่ คน สถาบัน วัฒนธรรม และองค์ความรู้ ซึ่งเกิดเป็นพลังในชุมชนและสังคม”

สำหรับการประเมินสถานภาพทุนทางสังคมนั้น จะพิจารณาทั้งระดับ Micro และ Macro โดยระดับ Micro เป็นการประเมินผลของทุนทางสังคมที่เป็นทุนมนุษย์ ซึ่งเป็นผู้มีบทบาทหลักในการพัฒนาองค์กร /ประเทศ ให้เจริญก้าวหน้า โดยทุนมนุษย์ที่เป็นทุนทางสังคมนั้นจะต้องเป็นคนที่มีความไว้วางใจ เชื่อใจ มีน้ำใจและเอื้ออาทร และมีความเชื่อในระบบคุณค่าและหลักศีลธรรมที่ดี ซึ่งสะท้อนออกมาในรูปแบบของการรวมกลุ่มและเครือข่าย และความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มีการดำเนินกิจกรรมและให้ความร่วมมือ สามารถเข้าถึงข่าวสารและการสื่อสารซึ่งเป็นเครื่องมือช่วยให้คนในชุมชนสามารถแก้ไขปัญหาของตนเองได้ ตลอดจนมีอำนาจในการตัดสินใจและมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางการเมือง สำหรับระดับ Macro เป็นการประเมินผลของทุนทางสังคมที่เป็นปัจจัยแวดล้อมทุนมนุษย์ ประกอบด้วย สถาบันทางสังคมต่าง ๆ วัฒนธรรม และองค์ความรู้ /ภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งมีอิทธิพลต่อการพัฒนาคุณภาพทรัพยากรมนุษย์ทั้งด้านความรู้ ทักษะ ค่านิยม ตลอดจนคุณธรรมและจริยธรรมต่าง ๆ

Bourdieu (1985) ได้ให้นิยามคำว่า ทุนทางสังคม หมายถึง มวลรวมของทรัพยากรทั้งที่เป็นจริงและมีศักยภาพอันเชื่อมโยงกับการเป็นเจ้าของ มีความสัมพันธ์กันหรือให้การยอมรับซึ่งกันและกัน หรือกล่าวอีกแง่หนึ่งก็คือ (ทุนทางสังคม คือ) การเป็นสมาชิกของกลุ่ม อันจะทำให้สมาชิกได้รับการ สนับสนุน คำจุนในรูปของทุนที่เป็นเจ้าของร่วมกัน ส่วน D. Putnam (1993) ได้นิยามทุนทางสังคมว่า เป็นลักษณะเด่นขององค์กรทางสังคม เช่น ความไว้วางใจ บรรทัดฐาน และเครือข่าย ซึ่งสามารถส่งเสริม เกื้อหนุนการ

ดำเนินงานซึ่งกันและกัน ซึ่งกระบวนการเกิดของทุนทางสังคมนั้น เริ่มจากประชาชนในสังคมมีระบบคิด และค่านิยมที่มาร่วมกัน ส่งผลให้เกิด (1) เพิ่มศักยภาพในการทำงานและช่วยลดต้นทุนในการทำงานได้มากกว่าการทำงานแบบปัจเจกชน (2) เกิดจารีตประเพณีที่เกี่ยวกับการพึ่งพาอาศัยกันหรือต่างตอบแทน ทำให้องค์กรชุมชนแข็งแกร่งและมีพลังมากขึ้น (3) เกิดความไว้วางใจระหว่างกันของคนในเครือข่าย ทำให้การติดต่อและระบบข้อมูลข่าวสารมีความสะดวกรวดเร็ว และ (4) มีการนำความสำเร็จร่วมกันในอดีตมาใช้ประโยชน์เพื่อสร้างความร่วมมือในอนาคต ในทำนองเดียวกัน World Bank (1999) ระบุถึงผลจากระบบความสัมพันธ์ และบรรทัดฐานที่ช่วยหล่อหลอมการมีปฏิสัมพันธ์กันในสังคมว่าสามารถก่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนที่สุดต่อประเทศหรือชุมชน และสามารถสร้างความยึดเหนี่ยวกันในสังคมนำไปพัฒนาเศรษฐกิจและการพัฒนาที่ยั่งยืนได้ ซึ่ง วรวิมล โธมสันพันธ์ (2551) ได้อธิบายเพิ่มว่า ทุนทางสังคมเกิดขึ้นหลังจากที่แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเฟื่องฟูซึ่งได้สะท้อนให้เห็นถึงระบบคิดที่อยู่ในรูปของคุณค่า วัฒนธรรม ประเพณีของชุมชน โดยระบบคิดดังกล่าวได้ส่งผลถึงความสัมพันธ์ของสมาชิกในรูปแบบของความร่วมมือระหว่างกันในการแก้ไขปัญหาส่งผลถึงความเข้มแข็งของชุมชนในรูปของการรวมกลุ่มและการเกิดเครือข่ายชุมชน ทั้งนี้ทุนทางสังคม จะนำไปสู่พลังทางสังคมที่จะแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้ และยังส่งผลต่อการพัฒนาทั้งในด้านการสงเคราะห์ เพิ่มโอกาส พิทักษ์สิทธิ นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น ทุนทางสังคมสามารถมองจากประเด็นพื้นฐานหลัก 3 ประการ คือ (1) พื้นฐานทางความคิดและอุดมการณ์ของสวัสดิการไทย (2) พื้นฐานทางความคิดขององค์กรเอกชนอิสระในสังคมไทย และ (3) วิธีการสนับสนุนองค์กรเอกชน เพื่อให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสมัยใหม่ กฎเกณฑ์ความสัมพันธ์ทางสังคม การใช้ประโยชน์ร่วมกัน ซึ่งจะเปิดโอกาสให้สมาชิกชุมชนได้เข้าถึงทรัพยากรตามสิทธิของตนอย่างเท่าเทียม ขณะเดียวกัน บัวพันธ์ พรหมพักพิง (2547) เห็นว่า ในการวิเคราะห์ทุนทางสังคมจำเป็นต้องวิเคราะห์ควบคู่กับทุนวัฒนธรรม โดยสรุป ทุนทางสังคม คือ ความสัมพันธ์ทางสังคมในแนวราบและแนวตั้งระหว่างบุคคล สถาบันและองค์กร ทั้งรูปปัจเจก กลุ่ม และรูปเครือข่าย ทั้งนี้รวมค่านิยม บรรทัดฐานที่สังคมยึดถือ ซึ่งมีผลต่อวิถีชีวิตและวิธีการผลิตในครอบครัวชุมชน นอกจากนี้ทุนทางสังคมที่มีอยู่ในสังคมไทย จะประกอบด้วย 5 รูปแบบ ซึ่งจะเป็นมรดกที่ตกทอดในสังคมไทย และเป็นพลังสำคัญในการขับเคลื่อนการปฏิรูปสังคมไทยและระบบโครงข่ายความคุ้มครองทางสังคมให้กับชุมชนฐานรากในช่วงวิกฤติเศรษฐกิจ คือ (1) จิตวิญญาณระบบคุณค่า สำนึกท้องถิ่น ความภาคภูมิใจที่มีต่อฐานบ้านเกิด (2) ทุนทางภูมิปัญญา (3) ทุนทรัพยากรมนุษย์ (4) ทุนทางทรัพยากรทางธรรมชาติ และ (5) การจัดการกองทุนสาธารณะชุมชน ในขณะที่ สุวรรณิ คงมั่น (2546) ได้แบ่งองค์ประกอบของทุนทางสังคมไทย เป็น 3 ประเภท ดังนี้ (1) ทุนมนุษย์ที่มีคุณภาพ มีความรู้ มีสติปัญญาและทักษะ มีคุณธรรม มีวินัย และความรับผิดชอบ

มีทัศนคติที่ดีในการทำงาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีการรวมกลุ่มเพื่อสร้างเครือข่ายเพื่อสร้างประโยชน์แก่ส่วนรวม (2) ทุนที่เป็นสถาบัน ได้แก่ สถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา ศาสนา รวมทั้งองค์กรที่ตั้งขึ้นมา เช่น องค์กรชุมชน องค์กรประชาชน สมาคมวิชาชีพ และ (3) ทุนทางปัญญาและวัฒนธรรมครอบคลุมถึงความไว้วางใจ คุณธรรม จิตสาธารณะ วัฒนธรรมไทยและภูมิปัญญาท้องถิ่น แหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดี ตลอดจนระบบเครือญาติและเครือข่ายความร่วมมือ โดยวรวิฑู โรมรัตนพันธ์ (2551) ได้กล่าวถึงทุนทางสังคมว่า เป็นแนวคิดที่ปรากฏขึ้นครั้งแรกในปี ค.ศ. 1920 (พ.ศ. 2463) ในการสัมมนาของ Lyda Judson Hanifan ในหนังสือชื่อ Rural School Community Centre's ทุนทางสังคมเป็นแนวคิดที่สร้างขึ้นเพื่ออธิบายว่า การพัฒนาประเทศให้เศรษฐกิจเติบโต สังคมมีความทันสมัยและมีการปกครองแบบประชาธิปไตยนั้น ไม่ใช่แค่เพียงใช้ทุนทางเศรษฐกิจก็จะสามารถทำให้สังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงได้ แต่จำเป็นต้องมีทุนทางสังคมเป็นส่วนส่งเสริมในการพัฒนาและแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ทุนทางสังคม มีความชัดเจนมากขึ้นด้วยการอธิบายของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน ดังนั้น ทุนทางสังคม เกิดขึ้นหลังจากที่แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน เป็นการนำเอาทรัพยากรมาจัดการแก้ปัญหาได้ทุกอย่าง ซึ่งมีความสำคัญต่อการพัฒนาสังคมไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น การระดมทุนทางสังคมจะต้องมองจากประเด็นพื้นฐานทางความคิดและอุดมการณ์ของสวัสดิการไทย พื้นฐานทางความคิดขององค์กรเอกชนอิสระในสังคมไทย และวิธีการสนับสนุนองค์กรเอกชนอิสระในการปรับเปลี่ยนบทบาทความสัมพันธ์ที่มีอยู่เดิมให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสมัยใหม่ มีการตอบแทนกัน และใช้ประโยชน์ร่วมกัน

จากการสังเคราะห์งานของ สุวรรณิ คงมั่น (2546) บัวพันธ์ พรหมพิทักษ์ (2547) และวรวิฑู โรมรัตนพันธ์ (2551) เกี่ยวกับบทบาทสำคัญของทุนทางสังคม ผู้เขียนสามารถแบ่งเป็น 4 ประเด็น ดังนี้ (1) ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ที่สร้างเสถียรภาพจำเป็นต้องริเริ่มตั้งแต่ระบบเศรษฐกิจจุลภาค โดยทุนทางสังคมเข้าไปมีบทบาทในการสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจในแต่ละระดับ (2) ความมั่นคงทางด้านสิ่งแวดล้อม ถือเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิตของคนมาช้านาน ชุมชนมีความผูกพันกับทรัพยากรทั้งในฐานะที่เป็นแหล่งที่อยู่อาศัย อาชีพหรืออาหาร หรือแม้แต่ยารักษาโรค ดังนั้น หากความมั่นคงทางสิ่งแวดล้อมถูกทำลายจนถึงระดับที่ไม่สามารถฟื้นคืนย่อมส่งผลต่อความมั่นคงของมนุษย์ไปด้วย (3) ความมั่นคงด้านการเมืองการปกครอง มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตในด้านการคุ้มครองสิทธิ การมีส่วนร่วมอย่างมีศักดิ์ศรี และระบบการบริหารจัดการที่ดี และ (4) ความมั่นคงทางสังคม มีมิติที่หลากหลายทั้งเรื่องสุขภาวะ อาหารความรู้ ความปลอดภัย โดยทุนทางสังคมสามารถเข้าไปมีบทบาทในทุกเรื่อง เช่น ภูมิปัญญาชาวบ้านเรื่องสมุนไพรเพื่อรักษาและส่งเสริมสุขภาพของคนในชุมชน

การพัฒนาทุนทางสังคม และความมั่นคงของมนุษย์ผู้การเป็นสวัสดิการที่ยั่งยืน

เมื่อมนุษย์เกิดความสัมพันธ์กัน มีความข้องเกี่ยวซึ่งกันและกัน มนุษย์ก็จะรวมตัวกันอยู่เป็นกลุ่ม สร้างที่อยู่อาศัย ประกอบอาชีพที่เอื้อกัน มีกิจกรรมร่วมกัน และมีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน การรวมตัวกันอยู่เป็นกลุ่มในลักษณะนี้เรียกว่า “ชุมชน” โดยมีขนบธรรมเนียมประเพณีเป็นรากฐาน รวมถึงระบบเศรษฐกิจและสังคมที่ถูกสร้างขึ้น แต่มีข้อจำกัดทางธรรมชาติเป็นกฎเกณฑ์ในการอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน โดยในแต่ละชุมชนก็จะมีบริบทที่แตกต่างกันออกไป ขึ้นอยู่กับธรรมชาติที่สร้างสรรค์ รวมถึงพฤติกรรม และการถ่ายทอด จึงทำให้เกิดเป็นวัฒนธรรมร่วมที่มีเฉพาะของแต่ละชุมชนซึ่งจริชยา เจริญศักดิ์ และคณะ (2559) กล่าวว่า วัฒนธรรมมีลักษณะเป็นสิ่งที่มนุษย์ได้มาด้วยการเรียนรู้ เป็นกระบวนการและเป็นผลผลิตที่อยู่คู่ชีวิตมนุษย์ตลอดไป แต่ในการใช้วัฒนธรรมอาจมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบบางอย่างไปบ้างตามยุคตามสมัยและเหตุปัจจัยที่เกิดขึ้น แต่มีวัตถุประสงค์ดั้งเดิมคือ ช่วยให้มีมนุษย์อยู่ดีมีสุขทั้งกาย สังคม ใจ และจิตวิญญาณ เป็นการใช้ผลผลิตทางความรู้และการกระทำที่จะทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง และมีความอยู่ดีกินดีนั้น แต่ต้องอาศัยบุคคลภายนอกชุมชน หรือทำโดยการสอน หรือฝึกอบรมแล้วใช้กระบวนการจัดการของชุมชน มีการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนภายใต้ระบบความสัมพันธ์ของเครือข่าย ทำให้ส่งเสริมขีดความสามารถของชุมชนในการแก้ไขปัญหาบนพื้นฐาน ซึ่งผู้ศึกษาได้สังเคราะห์ออกเป็น 2 ประเด็น คือ (1) การมีส่วนร่วมของชุมชน และ (2) เครือข่ายทางสังคม ที่จะทำให้ชุมชนพัฒนาไปข้างหน้าได้ไม่ใช่เพียงเพราะผู้นำ หรือคนใดคนหนึ่งเท่านั้น แต่ด้วยการมีส่วนร่วมในการพัฒนาของคนในชุมชนนั่นเอง

ทั้งนี้การมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน เป็นกระบวนการหนึ่งของการพัฒนาทุนทางสังคมผ่านรูปแบบของการสร้างความร่วมมือและสร้างการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนที่จะสามารถช่วยให้คนในชุมชนสามารถช่วยเหลือ พึ่งพาตนเองได้ รวมถึงช่วยสร้างชุมชนให้เกิดความเข้มแข็ง ซึ่งอาจจะใช้วิธีการพัฒนาทุนทางสังคมผ่านกระบวนการที่สำคัญ คือ (1) การดำเนินงานต้องเป็นไปในลักษณะแบบองค์รวมโดยมีเป้าหมายหลัก คือ การเน้นการพัฒนาอย่างยั่งยืนให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ (2) การดำเนินงานมีลักษณะการสร้างเครือข่ายต้องสร้าง และพัฒนาเครือข่ายของสมาชิกให้เกิดขึ้นภายในชุมชน (3) ทุกกระบวนการควรมีการมีส่วนร่วมของชุมชนในการดำเนินการพัฒนาชุมชนในทุกขั้นตอน (4) กระบวนการสร้างการเรียนรู้ควรมีการศึกษาดูงานชุมชนที่เป็นต้นแบบและมีการพัฒนาแบบพึ่งพาตนเองอย่างเข้มแข็ง (5) การพัฒนาชุมชนควรมีคณะกรรมการบริหารหรือผู้นำชุมชนที่เข้มแข็งมีวิสัยทัศน์ในการมุ่งพัฒนาชุมชนอย่างบูรณาการและ (6) ชุมชนควรได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกที่มีส่วนช่วยตั้งแต่ขั้นก่อตั้ง ตลอดจนการพัฒนาเสริมสร้างความเข้มแข็งทุกระยะ (สุปราณี จันทร์ส่ง และคณะ, 2558)

เพื่อพัฒนาทุนทางสังคม รวมถึงเสริมสร้างความเข้มแข็ง พร้อมทั้งสร้างการมีส่วนร่วมให้เกิดขึ้นในชุมชน ซึ่งปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2546) ได้กล่าวถึง การมีส่วนร่วมไว้ว่าเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาในทุกระดับ ที่จะนำไปสู่การพัฒนาที่มีประสิทธิภาพ เช่นเดียวกับ โกวิทช์ พวงงาม (2553) ได้สรุปถึงการมีส่วนร่วมในการพัฒนาว่ามี 4 ขั้นตอน คือ (1) การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาของท้องถิ่น เพื่อสร้างความเข้าใจถึงสาเหตุของปัญหา และนำไปสู่การแก้ปัญหาของท้องถิ่น (2) การมีส่วนร่วมในการวางแผน ซึ่งเป็นขั้นตอนที่จะช่วยให้ชุมชนรู้จักวิธีการคิดอย่างมีเหตุผล และรู้จักการนำข้อมูลต่าง ๆ มาใช้วางแผน (3) การมีส่วนร่วมในการลงทุนและการปฏิบัติงาน จะทำให้ชุมชนสามารถคิดค้นทุนดำเนินงานได้ด้วยตนเองและก่อให้เกิดการเรียนรู้ และ (4) การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผลงาน ช่วยให้ชุมชนทราบว่าการที่นำไปนั้นได้รับผลดี หรือได้รับประโยชน์อย่างไร นอกจากนี้อรทัย แสงทอง (2558) ได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมโดยใช้กระบวนการกลุ่มไว้ว่า กระบวนการกลุ่มมีขั้นตอนต่าง ๆ ที่ต้องศึกษา เริ่มตั้งแต่ความสมัครใจในการเข้าร่วมกลุ่ม พฤติกรรมต่าง ๆ ของสมาชิกจะทำให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกที่แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลในกลุ่มว่าใครเป็นผู้ที่มีอิทธิพลในกลุ่มมากน้อยอย่างไร ส่วนปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2546) ได้สรุปถึงกระบวนการและเทคนิควิธีการในการเสริมสร้างการรวมกลุ่ม และพัฒนาความเข้มแข็งของกลุ่ม ได้ใน 3 ขั้นตอน กล่าวคือ (1) การเกิดกลุ่ม เป็นการสร้างฐานในการรวมกลุ่ม กระตุ้นให้สมาชิกตระหนักรับรู้ปัญหา เกิดความสนใจในการศึกษาสำรวจข้อมูลหรือการวิเคราะห์ชุมชน (2) ขั้นการสร้างกลุ่ม เป็นขั้นตอนที่กระตุ้นให้เกิดการรวมกลุ่ม โดยอาจเริ่มจากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากนั้นจึงพัฒนาสู่กลุ่มเพื่อดำเนินงานตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ ซึ่งอาจมีการสนับสนุนความรู้ด้านเทคโนโลยีที่จำเป็นต่อการทำงานกลุ่ม และ (3) ขั้นการเจริญเติบโตของกลุ่ม เป็นขั้นการพัฒนา (ขยายวัตถุประสงค์ กิจกรรม และสมาชิกภายในกลุ่ม) โดยประเด็นสำคัญที่ต้องดำเนินการในขั้นตอนนี้คือการกระตุ้นให้เห็นความจำเป็นในการสร้างเครือข่าย และการพัฒนาความสัมพันธ์กับเครือข่าย และเอื้อให้สมาชิกของชุมชนได้ร่วมกิจกรรมตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงสิ้นสุดโครงการ ซึ่งถือได้ว่าเป็นการสร้างความเข้มแข็งให้กับสมาชิกของชุมชน รวมถึงเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างความมั่นคงของมนุษย์ผ่านกระบวนการมีเครือข่ายภายในชุมชนที่ดี นำไปสู่การเกิดการช่วยเหลือ การพึ่งพาตนเอง และการพึ่งพาซึ่งกันและกันของคนในชุมชนต่อไป ดังนั้น สรุปได้ว่า ทุนทางสังคมถือเป็นทุนสำคัญที่เสริมสร้างวิถีชีวิตที่ดีงามของคนในสังคมมาช้านาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อการเสริมสร้างประสิทธิภาพในภาคเศรษฐกิจ ซึ่งทุนทางสังคมจะส่งผลต่อความมั่นคงในทุกมิติ นอกจากนี้ทุนทางสังคมยังเอื้อต่อการเกิดกระบวนการจัดการความรู้ภายในชุมชนเพื่อการเพิ่มสมรรถนะในการปรับตัวต่อโลกยุคใหม่ได้อย่างเหมาะสม นอกจากนี้การจัดทำ Social Capital Mapping ของชุมชนจะช่วยให้ชุมชนสามารถรับรู้สถานภาพทุนทางสังคมที่มีอยู่ เพื่อ

นำไปใช้สร้างความมั่นคงให้แก่ชุมชนของตนเอง บนพื้นฐานของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอันจะนำไปสู่การสร้าง ความมั่นคงทางรายได้ เศรษฐกิจอันค้ำชูฐานราก และส่งผลต่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจ รวมถึงเป็นจุดเริ่มต้นของการนำไปสู่การมีสวัสดิการของชุมชนที่ยั่งยืนทั้งในระดับท้องถิ่น สังคม และในภาพรวมของประเทศต่อไป

สวัสดิการของชุมชน

สวัสดิการชุมชน เป็นการสร้างหลักประกัน เพื่อความมั่นใจของคนในชุมชนในด้านการศึกษาด้านสุขภาพอนามัย ด้านที่อยู่อาศัย ด้านการทำงานและการมีรายได้ ด้านนันทนาการ ด้านกระบวนการยุติธรรม และด้านการบริการทางสังคม อันจะทำให้คนในชุมชนดีขึ้น อาจอยู่ในรูปสิ่งของ เงินทอง น้ำใจการช่วยเหลือเกื้อกูล เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต ตั้งแต่เกิดจนตาย สวัสดิการชุมชนเป็นเรื่องปฏิบัติการทางสังคม ดังนั้นจึงต้องให้การมีส่วนร่วมและสร้างการเรียนรู้ของคนในชุมชน ส่งผลให้ชุมชนเกิดวุฒิภาวะทางปัญญา เกิดความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน รู้สึกมั่นคงภาคภูมิใจ อยู่อย่างมีสิทธิ์ มีศักดิ์ศรี และมีความสุข นั่นคือ “การอยู่ดี กินดี มีสุข” ถือว่าเป็นการพัฒนาโดยเอาวัฒนธรรมเป็นตัวตั้ง

ปัจจุบันไม่ว่าจะเป็นชุมชนชนบทหรือชุมชนเมือง ได้มีการจัดตั้งกลุ่มต่าง ๆ ขึ้นมากมายทั้งกลุ่มที่จัดตั้งตามนโยบายของทางราชการ และกลุ่มที่จัดตั้งจากกลุ่มประชาชนที่รวมตัวกัน เพื่อช่วยเหลือพึ่งพาตนเองภายในชุมชน โดยอาศัยการรวมตัวจากเครือข่าย และความเข้าใจร่วมกัน เอื้อให้เกิดความร่วมมือภายในกลุ่มและระหว่างกลุ่ม ทั้งนี้แนวคิดในการจัดสวัสดิการชุมชนอาจสรุปได้ 3 ลักษณะ ดังนี้ (1) ลักษณะของการระดมทุนเพื่อสร้างอาชีพ และพัฒนาอาชีพของสมาชิกภายในชุมชน โดยใช้ระบบการสะสมทุนร่วมกัน (2) ลักษณะของการพัฒนาโดยอาศัยศักยภาพของชุมชนในการรวมตัวกันดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เพื่อลดการเอารัดเอาเปรียบจากบุคคลภายนอก และ (3) ลักษณะของการนำเอาแนวคิดการจัดตั้งองค์กรเพื่อให้ความช่วยเหลือ หรือเป็นทุนในการสร้างกิจกรรม เพื่อการแก้ปัญหาชุมชนอย่างครบวงจรเพื่อก่อให้เกิดสวัสดิการในการช่วยเหลือผู้อื่น หรือกลุ่มสมาชิกในเครือข่ายที่ประสบความเดือดร้อนในขั้นแรก ต่อมาเมื่อมีผลกำไรเพิ่มขึ้นก็นำมาใช้ในการจัดสวัสดิการชุมชน เช่น การรักษาพยาบาล ช่วยเหลือผู้ประสบภัย ผู้พิการ เป็นต้น (ปัทมาวดี โพชนุกูล ชูชุกิ, 2552)

บทสรุป

สวัสดิการชุมชนถือว่าเป็นกิจกรรมและระบบต่าง ๆ ที่ชุมชนร่วมกันคิดค้น ดำเนินการและพัฒนา สำหรับประกันความมั่นใจในชุมชน ทั้งรวมตัวกันเพื่อการออมทรัพย์ การอนุรักษ์ทรัพยากร การจัดการวิธีผลิต การดำเนินการฟื้นฟูวัฒนธรรม และอื่น ๆ ที่ไม่จำกัดรูปแบบ ก็ถือว่าเป็นสิ่งที่ชุมชนดำเนินการขึ้นอย่างเป็น “องค์กรร่วม” การบริหารจัดการหรือลักษณะรูปแบบของกองทุนสวัสดิการชุมชนที่มีใช้กองทุนการเงินนี้ อาจสืบเนื่องมาจากกองทุนสวัสดิการชุมชนที่เป็นกองทุนการเงิน หรือบางกิจกรรมก็ได้รับการสนับสนุนกองทุนการเงินชุมชน เพื่อเป็นการหล่อเลี้ยงให้กิจกรรมนั้น ๆ ดำเนินต่อไปได้ เป็นระบบการช่วยเหลือเกื้อกูลกันของคนในชุมชนมีรูปแบบ และวิธีการที่หลากหลายเป็นการดูแลให้คนในชุมชนได้รับสวัสดิการ ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย นับว่าเป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลที่เริ่มจากการพึ่งตนเองก่อนเป็นการช่วยเหลือที่มากกว่าเงินหรือวัตถุ แต่เน้นความสัมพันธ์ที่ดีซึ่งกันและกัน การมีกองทุนสวัสดิการชุมชนเป็นการสร้างการออมเพื่อการให้เป็นกองทุนมากกว่ากองทุน ทุกคนต่างเป็นผู้ให้และผู้รับ เป็นการ “ให้อย่างมีคุณค่า รับอย่างมีศักดิ์ศรี” มีการช่วยเหลือที่แผ่ถึงผู้ทุกข์ยากและผู้ด้อยโอกาสในชุมชน ดังนั้นสวัสดิการชุมชนถือว่าเป็นการสร้างหลักประกันเพื่อความมั่นใจให้แก่คนในชุมชนที่ประสบ หรือได้รับผลกระทบจากปัญหาความยากจนที่เกิดขึ้นในสังคมไทยมายาวนาน ส่งผลให้ขาดโอกาสที่จะพัฒนาคุณภาพชีวิตในด้านต่าง ๆ และยังส่งผลต่อการพัฒนาในระดับประเทศ แต่อย่างไรก็ตามการที่รัฐเข้าไปให้ความช่วยเหลือ โดยประชาชนไม่มีความรู้สึกพยายามเอาตัวรอดกับความยากจนดังกล่าว เสมือนกับการที่ฝีพายเรือพายยามอุดรยี่งอของเรือโดยไม่ได้พายเรือไปข้างหน้า แต่หากฝีพายได้สอนและอธิบายให้คนในเรือช่วยกันอุดรยี่งอ คนในเรือก็มีส่วนร่วม เรือก็ไม่จม มีความมั่นคง และสามารถพายต่อไปข้างหน้าได้ เช่นเดียวกับสังคมในปัจจุบัน การที่จะพัฒนาสังคม ไปสู่การมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี และมีความสุขได้นั้น นอกจากจากรัฐจะช่วยสนับสนุนแล้ว คนในสังคมก็ต้องช่วยกัน ฉะนั้นการจัดสวัสดิการชุมชนเป็นแนวคิดหนึ่งที่เน้นให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการวางรากฐานที่จะพัฒนาสังคมและชุมชนให้เข้มแข็งผ่านระบบการจัดการที่ดี โดยให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาความมั่นคงของมนุษย์ ผ่านแนวคิดพื้นฐานจากการออมทรัพย์ สร้างคุณค่าทางจิตวิญญาณ และยึดหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงนำไปสู่การสร้างสวัสดิการชุมชนที่มีความยั่งยืนอย่างตามเป้าหมายอย่างเป็นรูปธรรม

เอกสารอ้างอิง

- กุลวดี โรจน์ไพศาลกิจ. (2550). *การพัฒนารูปแบบการบูรณาการเครือข่ายกองทุนสวัสดิการชุมชนในระดับอำเภอ จังหวัดพะเยา*. มหาวิทยาลัยราชภัฏราชนครินทร์.
- โกวิท พวงงาม. (2553). *การจัดการตนเองของ ชุมชนและท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ: บพิธการพิมพ์.
- ชัตติยา วรรณสุต, และคณะ. (2546). *การพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาส: กลุ่มนอกกำลังแรงงาน*. กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- จิรัชยา เจียวก๊ก, และคณะ. (2559). *โน้มนำกับสุขภาพของคนและชุมชน*. *ไทยคดีศึกษา*, 12(2), 150-176.
- ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ. (2546). *บทสังเคราะห์ภาพรวมการพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาสในสังคมไทย*. กรุงเทพฯ: คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- บัวพันธ์ พรหมพักพิง. (2547). *การก่อเกิด การผลิตซ้ำ และการขยายตัวทุนทางสังคมในชนบทอีสาน*. กรุงเทพฯ: สำนักงานสนับสนุนการวิจัย.
- ปัทมาวดี โพนชุกุล ชูชุกิ. (2552). *วรรณกรรมปริทรรศน์และการสังเคราะห์ความรู้ เรื่อง สวัสดิการชุมชนในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: สถาบันเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข.
- ปาริชาติ วลัยเสถียร, และคณะ. (2546). *รายงานการวิจัยกระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข.
- วรวิมล โรมรัตนพันธ์. (2551). *ทุนทางสังคม กระบวนทัศน์ใหม่ในการจัดการสิ่งแวดล้อม*. กรุงเทพฯ: ฟิสิกส์เซ็นเตอร์.
- วิภูฐา แก้วเกตุ. (2550). *การจัดสวัสดิการแบบบูรณาการในชุมชน โดยหุ้นส่วนการพัฒนาหลายฝ่าย ศึกษาเฉพาะกรณี ตำบลน้ำเกีฮัน กิ่งอำเภอภูเพียง จังหวัดน่าน*. วิทยานิพนธ์ปริญญาสังคมศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาสวัสดิการสังคม). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, กรุงเทพฯ.
- สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน. (2552). *คู่มือโครงการสนับสนุนสวัสดิการชุมชน*. กรุงเทพฯ: พรินต์ติ้ง.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2559). *ร่างแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ 12*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- สุปราณี จันทร์ส่ง และคณะ. (2558). *การพัฒนาทุนทางสังคมเพื่อสร้างชุมชนเข้มแข็ง*. *วารสารวิจัยและพัฒนา วไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์*, 10(3), 273-283.

- สุพิศรา คงขำ. (2561). ทูทางสังคมกับการบริหารจัดการชุมชนอย่างยั่งยืนกรณีศึกษา: ชุมชนบ้านบ่อน้ำซับ หมู่ที่ 1 ตำบลขุนทะเล อำเภอลาดานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช. *Veridian E-Journal, Silpakorn University*, 11(2), 1727-1743.
- สุวรรณณี คงมั่น. (2546). เอกสารสัมมนาวิชาการกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. กรุงเทพฯ.
- อรรถัย แสงทอง. (2558). การบริหารกลุ่มสัจจะออมทรัพย์เพื่อสวัสดิการชุมชนอย่างยั่งยืนในเขตจังหวัดภาคใต้. มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์.
- Pierre Bourdieu. (1985). Social Space and Symbolic Power. *Sociological Theory*. Vol 7 No. 3.
- Robert D. Putnam. (1993). What makes democracy work?. *National Civic Review*, 82(2), 101-107.
- World Bank. (1999). *The World Bank annual report 1999*. Washington DC: World Bank.
